

بررسی رابطه برخی از ساز و کارهای حاکمیت شرکتی، حق‌الزحمه حسابرسی و میزان مالکیت شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران

اسفندیار ملکیان^{۱*}، احمد احمدپور^{۲**}، میثم طالب تبار آهنگر^{۳***}

*دانشیار گروه حسابداری دانشگاه مازندران

e.malekian@umz.ac.ir

**استاد گروه حسابداری دانشگاه مازندران

Ahmadpour@umz.ac.ir

***کارشناس ارشد حسابداری دانشگاه مازندران

meisamtalebtabar@yahoo.com

چکیده

تحقیق حاضر به بررسی ارتباط بین برخی از ساز و کارهای حاکمیت شرکتی، حق‌الزحمه حسابرسی و میزان مالکیت شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران می‌پردازد. میزان و ماهیت حق‌الزحمه حسابرسی مستقل به عوامل کلیدی، اندازه شرکت، پیچیدگی عملیات و ریسک حسابرسی مربوط است. حاکمیت شرکتی مجموعه‌ای از نظام‌ها، فرآیندها و ساختارهایی است که با استفاده از سازوکارهای درون سازمانی، نظیر: هیات مدیره، کنترل‌های داخلی اداری و حسابداری، کمیته حسابرسی و نیز سازوکارهای برون سازمانی، مانند: نظارت قانونی، نظام حقوقی، بازار سرمایه و حسابرسی مستقل در پی کسب اطمینان از رعایت حقوق ذی‌نفعان، پاسخگویی، شفافیت و عدالت در واحد تجاری است. تحقیقات نشان دادند که ساختار حاکمیت شرکتی ضعیف با کیفیت گزارشگری مالی پایین و مشکل کنترل داخلی در ارتباط است. حاکمیت شرکتی ضعیف احتمالاً میزان ارزیابی ریسک ذاتی و ریسک کنترل را افزایش می‌دهد. افزایش این ریسک‌ها روی بودجه زمانی حسابرسی اثر می‌گذارد، که باعث افزایش

حق‌الزحمه حسابرسی مستقل می‌شود. بر این اساس، ۷۸ شرکت پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران در طی دوره زمانی ۸۴ - ۸۸ به عنوان نمونه انتخاب گردید. یافته‌های تحقیق در خصوص ارتباط بین برخی از ساز و کارهای حاکمیت شرکتی و حق‌الزحمه حسابرسی بیانگر وجود رابطه منفی بین حق‌الزحمه حسابرسی و درصد اعضای غیرموظف هیأت‌مدیره و رابطه مثبت بین دوگانگی مدیریت‌عامل با حق‌الزحمه حسابرسی در شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران بوده است. همچنین، رابطه بین دوگانگی مدیریت‌عامل و حق‌الزحمه حسابرسی هنگامی که مالکیت پراکنده است، قویتر است.

واژه‌های کلیدی: حق‌الزحمه حسابرسی، حاکمیت شرکتی، اعضای غیرموظف هیأت‌مدیره، دوگانگی مدیریت‌عامل.

مقدمه

مربوط است. سهامداران در نظارت بر مدیریت، می‌توانند به سازوکارهای متفاوت از حاکمیت شرکتی، همانند استقلال هیأت‌مدیره و حسابرس مستقل اعتماد کنند. عوامل حاکمیت شرکتی برای حسابرس در فرآیند حسابرسی برای گواهی گزارشگری مالی اهمیت دارد [۱۰]. شواهد تجربی نشان می‌دهد که حاکمیت شرکتی ضعیف اغلب باعث پایین آمدن کیفیت گزارشگری مالی، دستکاری و بیش از حد نشان دادن سود و تقلب در صورت‌های مالی می‌شود [۷]. کوهن و هائو حاکمیت شرکتی را به عنوان ابزاری که فعالیت‌های نظارت را به وسیله هیأت‌مدیره و کمیته حسابرسی به منظور اطمینان در درستی فرآیند گزارشگری مالی ایجاد می‌کند، تعریف کردند [۸]. افزایش اهمیت حاکمیت شرکتی و کنترل داخلی در فرآیند گزارشگری مالی به طور معناداری ناشی از افزایش مسئولیت مدیران در رسیدگی کردن به حاکمیت شرکتی در فرآیند حسابرسی است. حسابرسان انجام دهنده فعالیت‌های حسابرسی هستند؛ به ویژه کمیته حسابرسی که دائماً با شیوه‌های پیچیده در حاکمیت شرکتی در تماس است. از این رو، به طور کلی، حسابرسان باید با مدیران، هیأت

شرکت‌ها به عنوان واحدهای اقتصادی، همواره به دنبال سودآوری و دستیابی به ثروت بیشتر هستند. به علل گوناگونی که مهمترین آنها جدایی مالکیت از مدیریت است، شرکت‌ها علاوه بر وظیفه انجام فعالیت‌های اقتصادی، وظیفه پاسخگویی به افراد بیرون از شرکت را نیز بر عهده دارند. بر اساس شواهد تجربی کاراترین شکل پاسخگویی، گزارشگری مالی است. با ورشکستگی شرکت‌های بزرگ، نظیر: انرون، ورلداکام و ... اعتبار اعداد و ارقام حسابداری که مهمترین بخش گزارشگری مالی را تشکیل می‌دهند، به شدت زیر سؤال رفته؛ به طوری که سرمایه‌گذاران اعتمادی به صورت‌های مالی تهیه شده توسط مدیریت ندارند [۱]. این ورشکستگی‌ها سؤالی درباره نقش حاکمیت شرکتی و دیگر عوامل اطمینان بخش درباره شفافیت و کامل بودن گزارشگری مالی ایجاد می‌کند. ارائه گزارشگری مالی فریب دهنده، مانند تأیید سوءاستفاده‌های گوناگون حسابداری در این شرکت‌ها باعث واکنش بازار و قانون به بهتر شدن محیط حاکمیت شرکتی در آمریکا و دیگر نقاط جهان شده است. حاکمیت شرکتی مؤثر به انطباق ویژگی‌های محیطی و سازمانی به هم،

آن انتظار می‌رود. این که چگونه و با چه مبلغی می‌توان یک کار حسابرسی را انجام داد تا هم اطمینان معقولی برای ذی‌نفعان حاصل شود و هم بازده لازم از آن کسب گردد، چالشی است که ذهن محققان زیادی را به خودش مشغول کرده است [۴]. در این تحقیق، ابتدا بررسی گردید که آیا ارتباطی بین برخی از مکانیزم‌های حاکمیت شرکتی (استقلال هیأت مدیره و دوگانگی مدیرعامل) و میزان حق الزحمه حسابرسی وجود دارد؟ و در نهایت تجزیه و تحلیل شده است که آیا ارتباط بین ساز و کارهای حاکمیت شرکتی و حق الزحمه حسابرسی به وسیله مالکیت متمرکز (سهامداران عمده) تحت تاثیر قرار می‌گیرد؟

پیشینه تحقیق

دیسندر و همکاران [۱۰] در بررسی ارتباط بین ویژگی‌های حاکمیت شرکتی و حق الزحمه حسابرسی به این نتیجه رسیدند که خدمات حسابرسی و استقلال هیأت مدیره زمانی که مالکیت پراکنده است مکمل هم هستند، که به این اشاره دارد که مالکیت متمرکز و ترکیب هیأت مدیره در نظارت بر مدیریت جانشین‌های مناسبی برای هم هستند و همچنین نتیجه گرفتند که بین ترکیب‌های هیأت مدیره (استقلال و دوگانگی مدیرعامل) و حق الزحمه حسابرسی ارتباط وجود دارد.

کیم و همکاران [۱۲] انگیزه مالکیت مدیرعامل و حق الزحمه حسابرسی بررسی کردند، که آیا انگیزه مالکیت مدیرعامل روی حق الزحمه حسابرسی اثر خواهد داشت؟ تحقیقات قبلی نشان می‌دهد که مالکیت مدیر عامل، انگیزه‌های مدیران اجرایی را در

مدیره و کمیته حسابرسی کار کنند تا سهامداران را نسبت به دریافت گزارشگری مالی با کیفیت بالا و حمایت از منافعیشان مطمئن کنند [۱۰]. تحقیقات نشان دادند که ساختار حاکمیت شرکتی ضعیف با کیفیت گزارشگری مالی پایین و مشکل کنترل داخلی در ارتباط است. کیفیت محیط حاکمیت شرکتی روی ارزیابی میزان ریسک کنترل^۱ و ذاتی^۲ اثر می‌گذارد و به موجب آن روی ماهیت^۳، زمان‌بندی^۴ و میزان آزمون‌های حسابرسی^۵ اثر گذار خواهد بود. یک نظارت قوی به طور بالقوه بودجه زمانی حسابرسی (برای مثال، به طور بالقوه اندازه نمونه را کم می‌کند) را کاهش می‌دهد و بی‌عیبی صورت‌های مالی را افزایش می‌دهد و در نتیجه، باعث افزایش کارایی و کارآمدی حسابرسی می‌شود. ریسک حسابرسی، به اثر متقابل ریسک ذاتی (ناشی از ویژگی‌های شرکت)، ریسک کنترل (به کیفیت کنترل داخلی مربوط است) و ریسک عدم کشف^۶ (به شکست روش‌های حسابرسی در کشف اشتباهات با اهمیت وابسته است) مربوط است. بنابراین، مطابق چارچوب ریسک حسابرسی، حاکمیت شرکتی ضعیف احتمالاً میزان ارزیابی ریسک ذاتی و ریسک کنترل را افزایش می‌دهد. افزایش این ریسک‌ها روی بودجه زمانی حسابرسی، که باعث افزایش حق الزحمه حسابرسی مستقل می‌شود، اثر می‌گذارد [۱۰]. از طرفی دیگر، حسابرسی فعالیت اقتصادی است که سود معقولی از

¹ Control risks

² Inherent risks

³ Nature

⁴ Timing

⁵ Audit tests

⁶ Detection risk

مدیریت سود برای سودهای مالی شخصی زیاد می‌کند. اگر حسابرس انگیزه‌های مالکیت مدیر عامل در ارتباط با سودهای هنگفت مشاهده کند، ریسک دستکاری و دیگر ریسک‌ها را در تصمیم‌گیری درباره حق الزحمه ترکیب می‌کند. آنها انتظار داشتند که ارتباط بین انگیزه مالکیت مدیر عامل و حق الزحمه حسابرسی مثبت باشد. نتایج با پیش‌بینی آنها هماهنگ است. آنها نشان دادند که اختیار خرید سهام مدیر عامل به طور مثبت با حق الزحمه حسابرسی پس از کنترل اقلام تعهدی غیر عادی و دیگر عوامل تعیین کننده حق الزحمه حسابرسی در ارتباط است. علاوه بر این، آنها نشان دادند که رابطه مثبت بین اهدای اختیار خرید سهام مدیر عامل و حق الزحمه حسابرسی برای شرکت‌هایی با حاکمیت شرکتی کارا تر کاهش می‌یابد.

رحمان خان و همکاران [۱۷] در مقاله خود تمرکز مالکیت شرکت را روی حق الزحمه حسابرسی در اقتصادهای نوظهور بررسی کردند. بنگلادش به عنوان یکی از نمونه‌های مورد استفاده است. تحقیقات قبلی نشان دادند که معناداری حق الزحمه حسابرسی در بنگلادش پایین است. همچنین، در بنگلادش بخش خصوصی توسط تمرکز مالکیت بالا کنترل می‌شود. تئوری نمایندگی پیش‌بینی می‌کند که در یک بازار کارا، مدیران در وضعیتی با تمرکز مالکیت بالا، انگیزه کافی برای انجام حسابرسی زیاد را دارند، اما مدیران در اقتصادهای نوظهور، که بازار قوی ندارند، ممکن است انگیزه‌ای مشابه انگیزه بالا را نداشته باشند. نتایج تحقیق حق الزحمه حسابرسی با اسپانسر و تمرکز مالکیت شرکت رابطه منفی معنی‌داری دارد. این نشان می‌دهد که در بنگلادش، شرکت‌ها زمانی که به وسیله حامیان مالی و سهامداران نهادی کنترل می‌شوند،

حق الزحمه حسابرسی کمی پرداخت می‌کنند. لیفشاتز و همکاران [۱۴] در مقاله خود با عنوان «ویژگی‌های حاکمیت شرکتی و حق الزحمه حسابرسی مستقل» انجام دادند، نتیجه گرفتند که استقلال هیأت مدیره (نسبت مدیران مستقل به کل هیأت مدیره) و پشتکار کمیته حسابرسی (تعداد جلسات) رابطه مثبت و معناداری با حق الزحمه حسابرسی دارد.

لونتیس و دیمیتریلوس [۱۳] رابطه بین قیمت‌گذاری حسابرسی، کیفیت سود و استقلال هیأت مدیره، ۹۷ شرکت یونانی را برای پنج سال مالی (۲۰۰۰ - ۲۰۰۴) بررسی کردند. آنها این تحقیق را در کارگزاری نهادی با مدیریت سود بیش از حد و حاکمیت شرکتی با سازوکار ضعیف انجام دادند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بین استقلال حسابرسی و قیمت‌گذاری حسابرسی رابطه‌ای مثبت وجود دارد. همچنین، نتایج نشان داد که بین قیمت‌گذاری حسابرسی و مدیریت سود برای شرکت‌های کوچک رابطه‌ای مثبت وجود دارد.

بو و شارما [۶] به بررسی تاثیر حاکمیت شرکتی بر فرآیند حسابرسی از طریق بررسی حق الزحمه حسابرسی در شرکت‌های دولتی پرداختند. در این تحقیق هیچ ارتباط معنی‌داری بین اکثر متغیرهای نظام راهبری شرکت و حق الزحمه حسابرسی مشاهده نشده است که نشان می‌دهد اداره کنندگان شرکت دولتی به تضمین اضافی حسابرس به دلیل نظارت دقیق قانونگذار (دولت) نیازی ندارد. تحقیق همچنین به ارتباطی منفی بین استقلال کمیته حسابرسی و حق الزحمه حسابرسی دست یافت که نشان می‌دهد حسابرسان با وجود یک کمیته حسابرسی مستقل، از

تحقیق نتیجه گرفتند که بین درصد مالکیت نهادی دولتی و شبه دولتی و نوع حسابرس با حق الزحمه حسابرسی مستقل رابطه‌ای مستقیم و معنی‌دار دارد. همچنین، نشان دادند که بین استقلال هیأت مدیره و حق الزحمه حسابرسی رابطه معناداری وجود ندارد.

مهرانی و جمشیدی اوانکی [۳] پژوهشی با عنوان «عوامل مؤثر بر تعیین حق الزحمه حسابرسی» انجام دادند. آنها در این تحقیق ۶۰ شرکت بورس اوراق بهادار تهران را بررسی و با استفاده از روش رگرسیون چند متغیره تجزیه و تحلیل کردند. یافته‌های به دست آمده گویای آن است که کیفیت حسابرسی، شهرت صاحبکار، تخصص صنعت، بودجه زمانی صرف شده برای فرآیند حسابرسی، مبلغ ترازنامه، جمع دارایی‌های شرکت و سابقه مؤسسات حسابرسی، بر حق الزحمه دریافتی از سوی حسابرسان تاثیر مثبت و معناداری دارد. از طرفی، ریسک شرکت صاحبکار، تعداد کارکنان شرکت، تعداد پرسنل مؤسسه حسابرسی، درآمد مؤسسه حسابرسی و تعداد شرکت‌های بورسی مورد رسیدگی هر مؤسسه حسابرسی، تأثیری بر حق الزحمه حسابرسی ندارد.

نیکبخت و تنانی [۴] در مقاله‌ای با عنوان «آزمون عوامل مؤثر بر حق الزحمه حسابرسی صورت‌های مالی»، نتیجه گرفتند که متغیرها حجم عملیات (اندازه) شرکت، پیچیدگی عملیات شرکت، نوع مؤسسه حسابرسی و تورم ارتباط معنی‌داری با حق الزحمه حسابرسی دارند، ولی متغیرهای ریسک حسابرسی و تحصیلات و تجربه مسؤول تهیه کننده صورت‌های مالی، با متغیر وابسته (حق الزحمه حسابرسی) فاقد ارتباط آماری بودند.

تلاش و حق الزحمه خود می‌کاهند، زیرا آنها می‌پذیرند که چنین کمیت‌های از ریسک گزارشگری مالی و کنترل شرکت می‌کاهد.

یاتیم [۱۹] به بررسی ارتباط بین حق الزحمه حسابرس مستقل و ویژگی‌های هیأت مدیره و کمیته حسابرسی در ۷۳۶ شرکت مالزیایی پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار آن کشور پرداخت. او فرض کرد در شرکت‌هایی که اعضای هیأت مدیره و کمیته حسابرسی قوی دارند و از حاکمیت شرکتی مناسبی برخوردارند، این امر بر ارزیابی حسابرس از ریسک ذاتی و کنترل تاثیر گذاشته، موجب کاهش آن می‌شود و به تبع حق الزحمه نیز کاهش می‌یابد. برعکس، در شرکت‌هایی که ساختار اداره آنها ضعیف است، حق الزحمه حسابرسی افزایش یافته است. نتایج نشان داد حق الزحمه حسابرسی مستقل با متغیرهای استقلال حسابرس، تخصص کمیته حسابرسی و میزان و تکرار بازدیدهای اعضای هیأت مدیره، ارتباطی مثبت و معنی‌دار دارد؛ یعنی هرچه ویژگی‌های ذکر شده در این متغیرها بیشتر گردد، حق الزحمه حسابرسی افزایش می‌یابد.

تسو [۱۸] در مقاله‌ای که با عنوان «رابطه دامنه فعالیت مدیران ارشد اجرایی، فرصت رشد و حق الزحمه حسابرسی» نوشت، نتیجه گرفت که استقلال هیأت مدیره با حق الزحمه حسابرسی رابطه منفی دارد.

علوی طبری، رجبی و شهبازی [۲] تحقیقی را با عنوان «رابطه نظام راهبری و حق الزحمه حسابرسی مستقل شرکت‌ها» انجام دادند. در این تحقیق، آنها ۲۰۱ شرکت پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران در سال ۱۳۸۷ را بررسی کردند. آنها در این

فرضیه‌های پژوهش

- ۱- بین استقلال هیأت مدیره و حق الزحمه حسابرسی مستقل رابطه معناداری وجود دارد.
- ۲- بین دوگانگی مدیرعامل و حق الزحمه حسابرسی مستقل رابطه معناداری وجود دارد.
- ۳- بین استقلال هیأت مدیره و حق الزحمه حسابرسی مستقل برای شرکت‌هایی با مالکیت پراکنده نسبت به شرکت‌هایی با مالکیت متمرکز رابطه معنادار قویتری وجود دارد.
- ۴- بین دوگانگی مدیرعامل و حق الزحمه حسابرسی مستقل برای شرکت‌هایی با مالکیت پراکنده نسبت به شرکت‌هایی با مالکیت متمرکز رابطه معنادار قویتری وجود دارد.

روش تحقیق

این تحقیق از نظر هدف توسعه‌ای بوده و در حیطه تحقیقات توصیفی - رگرسیونی است و داده‌های مورد نیاز از منابع قابل اتکا و در دسترس استخراج، و برای آزمون فرضیه‌های تحقیق استفاده شده‌اند. پس از گردآوری اطلاعات و تعیین مدل، ابتدا داده‌ها را به صورت داده‌های تابلویی قرار داده و سپس از آزمون چاو برای تعیین داده‌های تلفیقی یا مدل اثر ثابت استفاده شده است. بدین صورت، اگر احتمال این آزمون کمتر از ۵٪ باشد، مدل اثر ثابت خواهد بود. همچنین، از آزمون هاسمن برای تعیین مدل اثر ثابت (FE) یا اثرات تصادفی (RE) استفاده شده است؛ یعنی اگر احتمال آزمون هاسمن کوچکتر از ۵٪ باشد، مدل باید با استفاده از اثرات ثابت برآورد گردد و در نهایت به بررسی فرضیه برای نمونه مورد نظر پرداخته می‌شود. در این پژوهش، جامعه مورد بررسی کلیه

شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران در قلمرو زمانی ۸۴-۸۸ است. به منظور آزمون فرضیه‌ها، شرکت‌های عضو نمونه از بین شرکت‌های عضو جامعه آماری که دارای شرایط زیر بوده‌اند، انتخاب شده‌اند:

- ۱- به لحاظ افزایش قابلیت مقایسه، دوره مالی آنها منتهی به اسفند ماه باشد.
 - ۲- در طول دوره مورد بررسی شرکت‌های نمونه تغییر سال مالی نداشته باشند.
 - ۳- جزو شرکت‌های سرمایه‌گذاری و واسطه‌گری مالی و بیمه نباشند.
 - ۴- داده‌های مورد نظر در دسترس باشند.
- جامعه آماری تحقیق تمام شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران تا پایان سال مالی ۱۳۸۸ را در بر می‌گیرد. با اعمال روش حذف سیستماتیک بر مبنای معیارهای فوق برای شرکت‌های عضو جامعه آماری، تعداد ۷۸ شرکت به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. اطلاعات مربوط به مبانی نظری پژوهش به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده و اطلاعات لازم برای آزمون فرضیه‌ها به روش اسنادکاوی و نیز نرم‌افزار تدبیرپرداز گردآوری شده است. این داده‌ها از طریق روش‌های آماری توصیفی و آمار استنباطی و با استفاده از نرم‌افزارهای Excel و Eviews تجزیه و تحلیل شده است.

تجزیه تحلیل اطلاعات و تعریف متغیرها

در این پژوهش از داده‌های تلفیقی و مدل رگرسیون داده‌های ترکیبی استفاده شده است و همین‌طور برای بررسی معنادار بودن الگوها از آزمون‌های آماری T ، آزمون F ، R^2 (ضریب تعیین تعدیل شده) استفاده شده است.

دوگانه بودن مسئولیت مدیر عامل: به حالتی اطلاق می‌شود که مدیرعامل به طور همزمان رئیس هیأت مدیره شرکت باشد.

BIGN (نوع حسابرس): اگر حسابرس شرکت عضو نمونه آماری سازمان حسابرسی باشد، عدد ۱ و در غیر این صورت، عدد صفر لحاظ می‌شود.

تمرکز مالکیت (سهامداران عمده): مجموع درصد تملک سهامدارانی که حداقل ۵ درصد سهام شرکت را در اختیار دارند.

متغیرهای کنترل

SIZE (اندازه شرکت): به صورت لگاریتم طبیعی دارایی‌ها شرکت‌های عضو نمونه اندازه‌گیری می‌شود.

LEVERAGE: نسبت کل بدهی‌ها به کل دارایی‌ها.

ROA: به صورت نسبت سود خالص بر کل دارایی‌ها اندازه‌گیری می‌شود.

RI: از تقسیم مجموع حساب‌های دریافتنی و موجودی‌ها بر کل دارایی‌ها به دست می‌آید.

یافته‌های پژوهش

آمار توصیفی

هدف از این قسمت، آرایه داده‌های آماری معرف ویژگی‌های متغیرهای مورد مطالعه در میان شرکت‌های نمونه آماری است. در نگاره ۱ نتایج آمار توصیفی متغیرها ارائه شده است.

پس از برازش مدل توسط نرم‌افزار Eviews برای بررسی خود همبستگی از آزمون دوربین واتسون استفاده شد که نتایج بیانگر وجود خودهمبستگی در داده‌ها بود و برای رفع این مشکل از روش AR استفاده شد.

در این بخش، مدل‌های تحقیق و متغیرهای مورد استفاده در تحقیق شرح داده می‌شود: مدل‌های تحقیق:

ابتدا در این تحقیق از دو مدل برای انجام فرضیه‌ها استفاده شده است. برای انجام فرضیه اول و دوم از مدل زیر استفاده شده است:

$$\text{Total Audit Fees}_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{PCTINDBRD}_{i,t} + \alpha_2 \text{CEODUALITY}_{i,t} + \alpha_3 \text{OWNCON}_{i,t} + \alpha_4 \text{SIZE}_{i,t} + \alpha_5 \text{LEVWRAGE}_{i,t} + \alpha_6 \text{ROA}_{i,t} + \alpha_7 \text{BIGN}_{i,t} + \alpha_8 \text{RI}_{i,t} + \epsilon_{i,t}$$

همچنین، برای انجام فرضیه سوم و چهارم از مدل زیر استفاده می‌شود:

$$\text{Total Audit Fees}_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{PCTINDBRD}_{i,t} + \alpha_2 \text{CEODUALITY}_{i,t} + \alpha_3 \text{OWNCON}_{i,t} + \alpha_4 (\text{PCTINDBRD}_{i,t} * \text{OWNCON}_{i,t}) + \alpha_5 (\text{CEODUALITY}_{i,t} * \text{OWNCON}_{i,t}) + \alpha_6 \text{SIZE}_{i,t} + \alpha_7 \text{LEVWRAGE}_{i,t} + \alpha_8 \text{ROA}_{i,t} + \alpha_9 \text{BIGN}_{i,t} + \alpha_{10} \text{RI}_{i,t} + \epsilon_{i,t}$$

متغیرهای تحقیق:

متغیر وابسته: در این تحقیق حق الزحمه حسابرسی مستقل به عنوان متغیر وابسته است.

متغیرهای مستقل

عضو غیرموظف: به عضو هیأت مدیره‌ای اطلاق می‌شود که در شرکت مسئولیت اجرایی رسمی نداشته باشد.

نگاره شماره ۱: آمار توصیفی متغیرهای تحقیق برای شرکت‌های نمونه

متغیرها	تعداد مشاهده	میان	انحراف معیار	میانگین
استقلال هیأت مدیره	۳۹۰	۰/۶	۰/۲۱۸۳۹۲	۰/۵۹۶۹۷۴
دوگانگی مدیرعامل	۳۹۰	۰	۰/۲۳۵۸۷۹	۰/۰۵۸۹۷۴
بازده دارایی‌ها	۳۹۰	۰/۰۹۵	۰/۲۱۶۸۷۴	۰/۱۰۲۶۶۷
اهرم مالی	۳۹۰	۰/۶۵	۰/۲۳۸۳۹۷	۰/۶۶۳۳۵۹
حساب دریافتی و موجودی‌ها	۳۹۰	۰/۵۶	۰/۲۱۶۰۰۶	۰/۵۳۳۷۹۵
نوع حسابرس	۳۹۰	۰	۰/۴۴۱۴۲	۰/۲۶۴۱۰۳
تمرکز مالکیت	۳۹۰	۰/۸	۰/۲۰۸۶۷۹	۰/۷۳۴۱۰۳
اندازه شرکت	۳۹۰	۵/۴۹	۰/۶۰۷۳۲۴	۵/۵۷۲۶۱۵
حق‌الزحمه حسابرسی	۳۹۰	۲۷۰	۸۱/۶۵۸۱	۳۱۲
				<i>Total Audit Fees</i>

کرده است و تقریباً تمامی این شرکت‌ها (۹۰٪) نسبت به تفکیک وظیفه رئیس هیأت مدیره از مدیرعامل اقدام کرده‌اند.

آزمون فرضیه اول

نتایج این آزمون در نگاره ۲ ارائه شده است.

بر اساس این نگاره، به طور میانگین ۷۴ درصد سهام شرکت در اختیار سهامداران عمده (مالکیت متمرکز) قرار دارد. در حدود ۶۰ درصد اعضای هیأت مدیره شرکت‌های مزبور، اعضای غیرموظف بوده‌اند و ۲۶ درصد شرکت‌های مورد بررسی طی سال‌های ۱۳۸۴ الی ۱۳۸۸ سازمان حسابرسی آنها را حسابرسی

نگاره شماره ۲: نتایج آزمون فرضیه اول

متغیرها	ضریب	آماره <i>t</i>	<i>Prob.</i>	سطح معناداری
استقلال هیأت مدیره	-۱۱۶/۱۲۳۲	-۳/۷۴۱۵۵۹	۰/۰۰۰۲	٪۹۹
مالکیت متمرکز	-۱۱/۸۲۹۴۷	-۰/۲۴۵۷۶۹	۰/۸۰۶۰	نامعنادار
نوع حسابرس	۱۷۷/۶۱۲۶	۵/۶۳۳۶۴۹	۰/۰۰۰۰	٪۹۹
اندازه	۲۰۲/۱۷۵۸	۵/۴۴۱۸۴۴	۰/۰۰۰۰	٪۹۹
اهرم مالی	۸/۸۸۱۴۴۶	-۰/۳۵۷۵۵۸	۰/۷۲۰۹	نامعنادار
حساب‌های دریافتی و موجودی‌ها	۲۶/۵۶۴۸۴	۰/۵۹۳۰۴۸	۰/۵۵۳۶	نامعنادار
بازده دارایی	۶/۸۹۰۵۲۶	۰/۲۸۴۰۷۹	۰/۷۷۶۵	نامعنادار
<i>F</i> آماره	۱۵۰/۹۱۵۸	آماره دوربین واتسون	۲/۲۶۵۹۰۵	
احتمال (<i>F</i> آماره)	۰/۰۰۰۰۰۰	ضریب تعیین تعدیل شده	۰/۷۹۴۰۸۴	
		آماره آزمون	آزمون	نتیجه
آزمون چاو		۲/۸۲۳۵۶۲	۰/۰۰۰	<i>FE</i>
آزمون هاسمن		۱۶/۷۵۹۲۱۷	۰/۰۱۹۰	<i>FE</i>

FE: مدل اثرات ثابت. **RE:** مدل اثرات تصادفی

معنادار است. این ضریب نشان می‌دهد که شرکت‌هایی با استقلال هیأت مدیره بزرگتر حق الزحمه حسابرسی کمتری پرداخت می‌کنند. در بین متغیرهای کنترلی، نوع حسابرس و اندازه شرکت رابطه معناداری مثبت با حق الزحمه حسابرسی دارند که نشان می‌دهد شرکت‌هایی که سازمان حسابرسی آنها را حسابرسی می‌کند، حق الزحمه حسابرسی بیشتری پرداخت می‌کنند و از طرفی دیگر، هرچه شرکت بزرگتر باشد، حق الزحمه حسابرسی بیشتری پرداخت می‌کند.

آزمون فرضیه دوم

نتایج آزمون فرضیه دوم در نگاره ۳ ارائه شده است.

نگاره شماره ۳: نتایج آزمون فرضیه دوم

متغیرها	ضریب	آماره T	Prob.	سطح معناداری
دوگانگی مدیرعامل	۶۰/۹۱۶۴۶	۲/۴۹۰۴۹۸	۰/۰۱۳۳	%۹۹
مالکیت متمرکز	-۸۳/۱۹۴۴۵	-۰/۱۷۱۳۲۵	۰/۸۶۴۱	نامعنادار
نوع حسابرس	۱۷۰/۹۳۸۱	۵/۶۱۹۳۰۶	۰/۰۰۰۰	%۹۹
اندازه	۱۲۸/۸۴۵۵	۴/۱۵۵۹۸	۰/۰۰۰۰	%۹۹
اهرم مالی	۲۰۲/۶۴۷۸	۵/۳۵۸۳۵۶	۰/۰۰۰۰	%۹۹
حساب‌های دریافتی و موجودی‌ها	۸/۲۷۳۰۱۷	۰/۳۴۷۰۱۶	۰/۷۲۸۸	نامعنادار
بازده دارایی	۲۵/۹۵۷۹۹	۰/۵۸۷۲۷	۰/۵۵۷۵	نامعنادار
F آماره	۱۵۴/۸۲۰۲	آماره دوربین واتسون	۲/۲۶۴۹۱۸	
احتمال (F آماره)	۰/۰۰۰۰۰۰	ضریب تعیین تعدیل شده	۰/۷۹۸۲۵۷	
		آماره آزمون	آزمون معناداری	نتیجه
آزمون چاو		۲/۷۷۹۰۰۲	۰/۰۰۰	FE
آزمون هاسمن		۱۸/۱۷۷۵۲۲	۰/۰۱۱۲	FE

FE: مدل اثرات ثابت. RE: مدل اثرات تصادفی

آزمون فرضیه سوم

نتایج این آزمون در نگاره شماره ۴ ارائه شده است.

نگاره شماره ۴: نتایج آزمون فرضیه سوم

متغیرها	ضریب	آماره T	Prob.	سطح معناداری
استقلال هیات مدیره * مالکیت متمرکز	$PCTINDBRD*OWNCON$	-۲۲/۸۰۱۴۷	-۰/۱۸۲۷۹۵	نامعنادار
استقلال هیات مدیره	$PCTINDBRD$	-۱۶۳/۹۳۷۳	-۱/۹۲۸۳۶۶	۹۰٪
مالکیت متمرکز	$OWNCON$	۱۲۸/۳۳۴۹	۱/۴۷۰۳۸۶	نامعنادار
نوع حسابرس	$BIGN$	۱۱۵/۶۷۹۵	۳/۷۵۵۳۴۳	۹۹٪
اندازه	$SIZE$	۱۹۸/۹۳۲۷	۴/۱۲۰۵۶۲	۹۹٪
اهرم مالی	$LEVERAGE$	۴/۰۰۶۴۱۱	-۰/۲۲۳۸۷۱	نامعنادار
حساب‌های دریافتی و موجودی‌ها	RI	۸۴/۷۵۸۵	۱/۸۷۰۴۷۸	نامعنادار
بازده دارایی	ROA	-۸۰/۵۰۳۱	-۳/۸۸۲۵۴۴	۹۹٪
F آماره	۲۶۶/۵۹۶۴	آماره دوربین واتسون	۲/۴۳۷۵۶	
احتمال (F آماره)	۰/۰۰۰۰۰	ضریب تعیین تعدیل شده	۰/۸۸۴۸۷۳	
	آماره آزمون	آزمون	نتیجه	
آزمون چاو	۴/۵۳۱۰۲۳	۰/۰۰۰	FE	
آزمون هاسمن	۱۶/۸۴۴۸۶۷	۰/۰۳۱۸	FE	

FE: مدل اثرات ثابت. **RE:** مدل اثرات تصادفی

همان‌طور که در نگاره شماره ۴ مشاهده می‌شود، ضریب تعیین تعدیل شده نشان می‌دهد که حدود ۸۸ درصد از تغییرات توسط متغیرهای مستقل و کنترلی ذکر شده در مدل اخیر تبیین می‌شود. همچنین، ضریب متغیر $PCTINDBRD*OWNCON$ -۲۲/۸۰۱۴۷ است که در سطح خطای ۱۰ درصد معنادار نیست. همچنین، نوع حسابرس و اندازه شرکت رابطه معنادار مثبت و بازده دارایی رابطه منفی با حق‌الزحمه حسابرسی دارند.

آزمون فرضیه چهارم

نتایج این آزمون را در نگاره ۵ مشاهده می‌کنیم. بر اساس نتایج نگاره ۵، ضریب متغیر $CEODUALITY*OWNCON$ ، -۴۰۰/۹۳۹۸ است که در سطح اطمینان ۹۹ درصد معنادار است. این ضریب نشان می‌دهد که ارتباط بین دوگانگی مدیرعامل و حق‌الزحمه حسابرسی زمانی که مالکیت پراکنده است، قویتر است. همچنین، نوع حسابرس و اندازه شرکت رابطه معنادار مثبت با حق‌الزحمه حسابرسی دارند.

نگاره شماره ۵: نتایج آزمون فرضیه چهارم

متغیرها	ضریب	آماره t	Prob.	سطح معناداری
دوگانگی مدیرعامل * مالکیت متمرکز	$CEODUALITY * OWNCON$	-۴۰۰/۹۳۹۸	-۴/۵۳۵۸۹۹	۰/۰۰۰۰
دوگانگی مدیرعامل	$CEODUALITY$	۳۵۸/۸۵۷۹	۵/۰۵۵۸۰۷	۰/۰۰۰۰
مالکیت متمرکز	$OWNCON$	-۲۱/۳۱۷۵۵	-۰/۵۰۶۶۷۳	۰/۶۱۲۸
نوع حسابرس	$BIGN$	۱۷۲/۳۹۰۷	۵/۱۶۵۴۰۹	۰/۰۰۰۰
اندازه	$SIZE$	۲۲۳/۰۵۰۳	۵/۹۰۴۴۵۳	۰/۰۰۰۰
اهرم مالی	$LEVERAGE$	-۱۹/۰۴۸۰۲	-۰/۶۹۵۷۱۸	۰/۴۸۷۱
حساب‌های دریافتی و موجودی‌ها	RI	۳۰/۸۹۴۶۲	۰/۶۸۸۵۶۶	۰/۴۹۱۶
بازده دارایی	ROA	۲۰/۵۴۰۱۱	۰/۸۲۱۸۶۷	۰/۴۱۱۸
آماره F	۱۴۴/۹۴۰۳	آماره دوربین واتسون	۲/۱۴۴۰۶۷	
احتمال (آماره F)	۰/۰۰۰۰۰۰	ضریب تعیین تعدیل شده	۰/۸۰۶۴۰۷	
		آماره آزمون	آزمون معناداری	نتیجه
آزمون چاو		۳/۸۵۷۸۳۹	۰/۰۰۰	FE
آزمون هاسمن		۲۰/۶۲۳۱۱۳	۰/۰۰۴۴	FE

FE : مدل اثرات ثابت. RE : مدل اثرات تصادفی

نتیجه‌گیری

در این تحقیق سعی شده است رابطه بین برخی از ساز و کارهای حاکمیت شرکتی و حق الزحمه حسابرسی بررسی شود. در این راستا، در پژوهش حاضر بیشتر بر روی نقش نظارت هیأت مدیره، ارتباط ساختار هیأت مدیره و ویژگی‌های مالکیت شرکت تمرکز شده است. نتایج حاصل از آزمون فرضیه‌ها نشان می‌دهد که بین استقلال هیأت مدیره و حق الزحمه حسابرسی مستقل، رابطه منفی وجود دارد. این امر نشان دهنده آن است که هرچه استقلال هیأت

مدیره بیشتر باشد، میزان حق الزحمه حسابرسی مستقل کمتر می‌شود. از طرف دیگر، بین دوگانگی مدیرعامل و حق الزحمه حسابرسی رابطه مثبت وجود دارد؛ یعنی شرکتی با دوگانگی مدیرعامل میزان حق الزحمه حسابرسی بیشتری پرداخت می‌کند. در نهایت، نتایج آزمون فرضیه سوم و چهارم نشان می‌دهد که رابطه بین استقلال هیأت مدیره و حق الزحمه حسابرسی تحت تاثیر مالکیت متمرکز قرار نمی‌گیرد. همچنین، رابطه بین دوگانگی مدیرعامل و حق الزحمه حسابرسی مستقل، هنگامی که مالکیت

پراکنده است، قویتر است. نتایج این پژوهش با نتایج حاصل از تحقیق تسو [۱۸] مطابقت و با نتایج حاصل از تحقیق تیلور و همکاران [۹]، دیسندر و دیگران [۱۰] و علوی طبری و همکاران [۲] مغایرت دارد.

محدودیت تحقیق

۱- نخستین محدودیت که می‌توان گفت مهمترین محدودیت نیز به شمار می‌آید، ویژگی خاص تحقیق نیمه تجربی است که در حوزه علوم اجتماعی متداول است. به سخن دیگر، تأثیر متغیرهای دیگری که کنترل آنها خارج از دسترس محقق است و امکان تأثیرگذاری آنها بر نتایج پژوهش منتفی نیست. متغیرهایی مانند شرایط سیاسی، وضعیت بازار سرمایه، عمر شرکت‌ها، تحصیلات و تجربه مدیران شرکت‌ها، تعدادی از متغیرهایی هستند که ممکن است اثرگذار باشند. در نتیجه، یافته‌های این تحقیق باید با توجه به این شرایط استفاده شود.

۲- دوره زمانی پژوهش، بازه ۱۳۸۴-۱۳۸۸ است، بنابراین، در تعمیم نتایج تحقیق به دوره‌های زمانی دیگر، باید با احتیاط عمل شود.

پیشنهاد برای تحقیقات آتی

۱- انجام بررسی‌های مشابه در طول یک دوره زمانی طولانی‌تر و با نمونه‌های بیشتر.

۲- انجام مجدد این تحقیق پس از تصویب و اجرایی شدن آیین‌نامه نظام راهبری شرکتی در بورس اوراق بهادار تهران و مقایسه با نتایج این تحقیق.

۳- بررسی شاخصه‌های دیگر حاکمیت شرکتی، از قبیل: اندازه هیأت مدیره، سن هیأت مدیره، مدت تصدی عضویت در هیأت مدیره، تعداد جلسات هیأت مدیره و ... با حق‌الزحمه حسابرسی مستقل.

۴- با توجه به حذف شرکت‌های سرمایه‌گذاری، بانک‌ها و بیمه‌ها پیشنهاد می‌گردد تحقیقی در رابطه با حاکمیت شرکتی و حق‌الزحمه حسابرسی در آن شرکت‌ها انجام پذیرد.

منابع

- ۱- دیندار یزدی، مهدی. (۱۳۸۹). بررسی رابطه بین محافظه‌کاری حسابداری و نظام راهبری شرکتی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علوم اقتصادی و اداری.
- ۲- علوی طبری، حسین، رجبی، روح‌اله و منصوره شهبازی. (۱۳۹۰). «رابطه نظام راهبری و حق‌الزحمه حسابرسی مستقل شرکت‌ها»، مجله دانش حسابداری، سال دوم، ش ۵، صص ۷۵-۱۰۱.
- ۳- مهرانی، ساسان و کورش جمشید اوانکی. (۱۳۸۹). «عوامل مؤثر بر تعیین حق‌الزحمه حسابرسی»، حسابدار رسمی، صص ۶۰-۷۷.
- ۴- نیک‌بخت، محمدرضا و محسن تنانی. (۱۳۸۹). «آزمون عوامل مؤثر بر حق‌الزحمه حسابرسی صورت‌های مالی»، پژوهش‌های حسابداری مالی، ش ۴، صفحه ۱۱۱-۱۳۲.

- 5- Beasley, M.S. (1996). "An Empirical Analysis of The Relation Between The Boards of Directors Composition and Financial Statement Fraud". The Accounting Review, 71 (4), 443-465.
- 6- Boo, e.f., D.sharma. (2008). "The Association Between Corporate Governance and Audit Fee of Bank Holding Companies". Corporate governance.vol 8. No 4 . pp 28-45
- 7- Carcello, J., Hermanson, D., Neal, T., & Riley, Jr.R. (2000). "Board Characteristics and AuditFees". [Http://Papers.Ssrn.Com/Abst_ract =231582](http://Papers.Ssrn.Com/Abst_ract =231582)

- Study Of Large Public Companies In Israel". International journal of business and management.vol.5, no.3.
- 15- Mitra, S., Hossain, M., & Deis, D. (2007)." The Empirical Relationship Between Ownership Characteristics and Audit Fees". Review Of Quantitative Finance And Accounting 28: 257-285.
- 16- O'Sullivan, N. (2000)." The Impact of Board Composition and Ownership On Audit Quality: Evidence From Large Uk Companies". British Accounting Review 32 (4): 397-414.
- 17- Rahman Khan, A., Mahboob Hossain, D.,& Siddiqui, j. (2011). " Corporate Ownership Concentration and Audit Fees: The Case of An Emerging Economy". Advances in Accounting, incorporating Advances in International Account.
- 18- Tsui, J. S., Chen, C. J. & Gul, F. A. (2003). "Discretionary Accounting Accruals, Managers' Incentives and Audit Fees".Contemporary Accounting Research, Vol. 20, No 3, pp: 441 – 464.
- 19- Yatim, P. (2006)." Internal Governance Structures, Board Ethnicity, and External Audit Fees of Malaysian Listed Firms". Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy.
- 8- Cohen, J. & Hanno, D. (2000). "Auditors' Consideration of Corporate Governance and Management Control Philosophy In Preplanning and Planning Judgements". Auditing: A Journal of Practice and Theory, 19 (Fall), 133-146
- 9- Coulton, J., Craswell, A.T., & Taylor, S.L. (2001). "Do Board Characteristics Influence Audit Fees?". aahq.org/AM2001/sessions/ab182.pdf
- 10- Desender, K. , Aguilera, R., Crespi, R., & Garcia-Cestone, M. (2011)." Board Characteristics and Audit Fees: When Does Ownership Matter?". [Http://Ssrn.Com/Abstract=1774684](http://Ssrn.Com/Abstract=1774684)
- 11- Goodwin-Stewart, J., P, Kent. (2006)." Relation Between External Audit Fees, Audit Committee Characteristics and Internal Audit". Accounting And Finance 46: 387-404
- 12- Kim, Y., Li, H., & Li, S. (2011). "CEO Equity Incentives and Audit Fees". aahq.org/AM2011/abstract.cfm?submissionID=2344.
- 13- Leventis, s., dimitropoulos, p.e.(2010). " Audit Pricing, Quality of Earnings and Board Independence: The Case of The Athens Stock Exchange". Advances in Accounting, incorporating Advances in International Accounting 26. 325–332.
- 14- Lifschutz, s., jacobi, A., & feldshtein. (2010)." Corporate Governance Characteristics And Externalaudit Fees: A